

<https://interscience.uz/>

ISSN 2181-1709 (P)

ISSN 2181-1717 (E)

SJIF: 3.805 (2021)

2023/2

**TA'LIM VA
INNOVATION
TADQIQOTLAR**

**ОБРАЗОВАНИЕ И
ИННОВАЦИОННЫЕ
ИССЛЕДОВАНИЯ**

**EDUCATION AND
INNOVATIVE
RESEARCH**

MILLIY TARBIYA IJTIMOYIY-PSIXOLOGIK JARAYON SIFATIDA*Jabborov Xazrat Xuseynovich,**O'zbekiston Respublikasi Jamoat xavfsizligi universiteti dotsenti, psixologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori*

Annotatsiya. Mazkur maqolada milliy tarbiyaga yangicha, tizimli yondashuv, bolada tayanch fazilatlarini kafolatli shakllantirishda uning psixologik mexanizmlarini o'rganish, mazkur masalada oila, maktabgacha ta'lim, umumiy o'rta, o'rta maxsus kasb-hunar, oliy ta'lim muassasalari, mahallalarning ijtimoiy-pedagogik imkoniyatlarini to'liq yuzaga chiqarishni va ular orasida ilmiy-metodik uzviylikni yangi darajaga ko'tarish hamda milliy tarbiyaning ijtimoiy-psixologik jarayon sifatida uning nazariy metodologik asoslari va tarbiya masalasi bo'yicha davlatimizda olib borilayotgan islohotlar bilan tanishishingiz mumkin.

Tayanch tushunchalar: tarbiya, fazilat, axloq, milliy tarbiya, milliy xarakter, g'oya, mafkura, ijtimoiy jarayonlar, individual psixologik xususiyatlar, kognitiv sifatlar, shaxs yo'nalganligi.

НАЦИОНАЛЬНОЕ ОБРАЗОВАНИЕ КАК СОЦИАЛЬНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКИЙ ПРОЦЕСС*Жабборов Хазрат Хусейнович,**Университета общественной безопасности Республики Узбекистан
Доцент кафедры психологии, доктор философии в области психологии (PhD)*

Аннотация: В этой статье вы можете ознакомиться с новым, системным подходом к национальному образованию, изучением его психологических механизмов в гарантированном формировании базовых качеств у ребенка, полном раскрытии социально-педагогических возможностей семьи, дошкольного образования, общего среднего, средне-специального профессионального, высших учебных заведений, соседства в этом вопросе и повышение научной и методологической преемственности между ними.

Основные понятия: воспитание, добродетель, нравственность, национальное воспитание, национальный характер, идея, идеология, социальные процессы, индивидуально-психологические характеристики, когнитивные качества, ориентация личности.

NATIONAL EDUCATION AS A SOCIO-PSYCHOLOGICAL PROCESS*Jabborov Xazrat Xuseynovich,**Associate professor of the University of public safety of the Republic of Uzbekistan,
doctor of philosophy in Psychological Sciences*

Abstract: In this article, you can familiarize yourself with the new, systematic approach to national education, the study of its psychological mechanisms in the guaranteed formation of basic qualities in a child, the full emergence of socio-pedagogical capabilities of the family, preschool education, general secondary, secondary special vocational, higher educational institutions, neighborhoods in this issue, and raising scientific and methodological continuity between them.

Basic concepts: education, virtue, morality, national education, national character, idea, ideology, social processes, individual psychological characteristics, cognitive qualities, personality orientation.

Mavzuning dolzarbligi. Har bir ishning ilmi bor, deydilar muhtaram Prezidentimiz Shavkat Mirziyoev. Tarbiyaning ham ilmi bor. Uning nomi – pedagogika. Ayniqsa go'dak tarbiyasi masalasida ota-onalarning bilimlari puxta, amaliy bo'lishi - millatimiz uchun

hayot-mamot masalasi. Zero bu davrda 20 yildan keyin keladigan avlod qanday bo'lishi hal qilinadi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoev 2018 yil 14 fevral kuni maktabgacha ta'lim tizimini isloh qilish va rivojlantirish bo'yicha ko'rilayotgan chora-tadbirlar natijadorligi tahliliga bag'ishlangan videoselektor yig'ilishida bolalarimizni go'dakligidan ongi va tafakkurini to'g'ri shakllantirib bormasak, kelajakda yuksak saviya, bilim va ma'naviyatga ega bo'lgan barkamol avlodni tarbiyalash qiyin bo'ladi, dedi.

Biz tarbiya haqida buyuk allomalarimiz aytgan yuzlab durdona fikrlarni bilamiz. Farzand tarbiyasini qachondan boshlamoq kerak?, degan savolga buyuk bobomiz Abu Ali ibn Sino bola tarbiyasi bilan uning tug'ilishidan avvalroq, ona qornidan boshlaboq boshlash lozim, deb javob bergan. Chunki bolaning ma'naviyatiga ham aynan shu paytdan asos solinadi.

Bugungi yangi davr shiddati ta'lim-tarbiya tizimiga ham o'zining aniq, qat'iy talablarini qo'yimoqda. Ushbu talablar doirasida davlatimizda ta'lim sohasida pedagoglarning moddiy-ma'naviy sharoiti tubdan yaxshilanib, ta'lim sifatini oshirishning zamonaviy texnologiyalari joriy qilinmoqda.

Tarbiya va ta'limni bir-biridan alohida ajratib bo'lmaydi, bu ikki jarayon o'zaro uyg'un, uzluksiz asosda tashkil etilgandagina odobli, axloqiy fazilatlarga ega, yuksak ma'naviyatli, shu bilan birga bilimdon, zukko, ruhan va jismonan sog'lom, keng dunyoqarash va tafakkurga ega, zamonaviy kasb-hunar egasi bo'lgan vatanparvar yoshlarni yetishtirib beradi.

Bugungi kunda O'zbekistonda yoshlar tarbiyasini milliy va zamonaviy asosda ilmiy-texnologik isloh qilish borasida olib borilayotgan ishlar uni bugungi kun ehtiyojlaridan kelib chiqqan holda ilmiy asoslangan tayanch kompetensiyalar, fazilatlar asosida shakllantirishni talab etmoqda.

Milliy tarbiyaga yangicha, tizimli yondashuv, bolada tayanch fazilatlarni kafolatli shakllantirishda uning psixologik mexanizmlarini tuzganish, mazkur masalada oila, maktabgacha ta'lim, umumiy o'rta, o'rta maxsus kasb-hunar, oliy ta'lim muassasalari, mahallalarning ijtimoiy-pedagogik imkoniyatlarini to'liq yuzaga chiqarishni va ular orasida ilmiy-metodik uzviylikni yangi darajaga ko'tarishni taqozo etadi.

Kuzatishlarimiz shuni ko'rsatmoqdaki, Vatanga sadoqat, burch va mas'uliyat, tashabbuskorlik va boshqa fazilatlar yoshlar ongida nazariy tushunchalar sifatida qolib ketgani holda uning tabiatida amaliy odatlarga aylanmayapti. Buning oqibatida ularning ushbu fazilatlar haqidagi so'zlari bilan amallari orasida tafovut namoyon bo'lmoqda, bu esa har yili mustaqil hayotga kirib kelayotgan yigit-qizlarning hayotda o'z o'rinlarini topishlarida bir qator muammolarni yuzaga keltirmoqda.

Ayrim o'quvchi-yoshlarda yuksak maqsadlarning shakllanmaganligi, o'zini o'zi o'qishga safarbar qilish, iroda, matonat, tirishqoqlik, harakat fazilatlari yetarli rivojlanmaganligi ta'lim sifatiga ham zarar ko'rsatmoqda.

O'zbek xalqi tarbiya an'alarida yaqinlik va masofaning muayyan nisbati belgilangan. Go'dakka kerakli bo'lgan darajadagi yaqinlik aksariyat bobolar va buvilar tomonidan ko'rsatilgan. Chunki bobo va buvilar bola bilan ko'proq muloqotda bo'lib, mehr-muhabbat bilan ularni tarbiyalaganlar.

Tarbiyaning ta'siri ostida bola uch yoshga kirganda o'zini tuta bilishni o'rganadi. Mavjud odatlarga ko'ra, farzand bu paytda butun oilaning e'tibor ob'ektiga aylanadi. Shuning uchun ham "bola uchga kirsam – butun oila gapirishni o'rganadi" [2], degan ibora mashhurdir.

Ko'p ijtimoiy psixologlar va jamoat arboblari ham go'daklik davridagi tarbiyaning shaxs shakllanishdagi muhim ahamiyatini ko'rsatib o'tganlar. Aksariyat olimlarning xulosalariga ko'ra, uch yoshgacha bo'lgan go'dak o'zining rivojlanishida shuncha ko'p narsani egallaydiki, u yana shuncha bilimni o'n sakkiz yoshga qadar egallashi mumkin bo'ladi [3].

Masala yuzasidan adabiyotlar tahlili milliy tarbiya sohasida o'qituvchilarning faoliyatini metodik ta'minlovchi o'quv materiallari, shu jumladan, milliy va ma'naviy tarbiya sohasiga oid metodik qo'llanmalar, o'quvchilar uchun zarur darsliklar yetarli emasligini ko'rsatmoqda.

Aniqlanishicha, inson xarakteri asosan go'daklik paytida shakllanadi va bu davrda unda qanday xarakter xislatlari shakllansa – uning ikkinchi tabiati sifatida mustahkam o'rnashadi. Keyingi o'zlashtiriladigan narsalar ular kabi chuqur o'rnashmaydi [4]. Demak, har ota-ona milliy tarbiya an'alarida go'daklikdagi tarbiyaga katta e'tibor qaratishlari zarur.

Go'dak va bolalarga xulq-atvor qoidalari bir xil tarzda o'rgatib borilgan. Garchi tarbiyadagi faollik darajalari bilan ajralib tursada, lekin oilaning barcha a'zolari tarbiyada ishtirok etgan.

Ota-ona bilan bo'ladigan har kungi muloqot orqali bolalar dastlab, kattalarning xatti-harakatlari, odatlari va keyin ichki sifatleri; fikrlash tarzlari, ijtimoiy burchini bajarishga va boshqa shu kabilarga bo'lgan munosabatlarni taqlid qiladilar va o'zlashtiradilar.

Amerikalik olim M.Midning fikricha, taqlid o'yin, o'qish va mehnat orqali shakllanadi. Bu jarayon boshqalar rolini qabul qilish, ularga o'xshashga intilishning ko'rinishidir [5].

Taqlid bolaning ye shiga, idrokiga bog'liq ravishda ongli ye ki ongsiz tarzda yuz berishi mumkin. Bola go'dak yoshida kattalarga ko'r-ko'rona taqlid qiladi.

Fransuz olimi E.Dyurkgeymning fikricha, bola taqlid qilish qobiliyati bilan tug'iladi, o'smir yoshiga yetganda esa taqlid qilish faqat tanlov asosidagina amalga oshib, ijtimoiy tajribani keng ma'noda egallay boshlashi, natijada bolaning xarakteri, temperamenti, qiziqishlari ham shakllanadi. Demak, bola o'sgan sari, taqlid jarayoni mazmunan o'zgaradi va ongli xarakter kasb etadi[6].

Kanadalik psixolog A.Bandura taqlidni bola sotsializatsiyasi mexanizmining muhim tarkibiy qismi sifatida ko'rsatadi. Uning fikricha, kattalarga taqlid qilish asosida bolalarning axloq sohasidagi ijobiy fikrlari mustahkamlanishi yoki, aksincha, ularda tajovuzkorona xislatlar ham rivojlanishi mumkin [7].

Kattalar bilan bo'ladigan har kungi muloqot orqali bolalar dastlab, kattalarning xatti-harakatlari, odatlari, ichki sifatleri; fikrlash tarzlari, ijtimoiy burchini bajarishga va boshqa shu kabilarga bo'lgan munosabatlariga taqlid qiladilar va o'zlashtiradilar.

Avlodlar ota-onalar va tengqurlardan taqlid orqali muayyan ma'naviy-axloqiy stereotiplarni qabul qiladi. Har bir bola go'daklik chog'idayoq ixtiyorsiz ravishda o'zi dunyoga kelgan oila muhitidagi turli-tuman ta'sirlar va taassurotlar ostida o'z xalqining mentalitetini o'zlashtira boshlaydi. Bu bola ona tilini o'rganib alla, ertaklarni eshitganda, maishiy hayot sharoitga qo'shilganda yuz beradi[8].

Go'daklarni tarbiyalashda xalq og'zaki ijodi ertak va dostonlardan foydalanish muhim o'rin tutadi.

Ma'lumki, bolalarni intizomga o'rgatish, uning yoshi bilan uzviy aloqador. Bu sohada har bir xalqning o'ziga xos usuli bo'lib, intizomga o'rgatish va ularga nisbatan qattiqqo'llik darajasi yosh bosqichlari bilan bog'liq. Tadqiqotchilar shu prinsipda jamiyatlarni to'rt tipga ajratadilar:

go'daklikda ham va bolalikning keyingi davrida ham intizomga talab kuchsiz;

go'daklikda ham va bolalikning keyingi davrida ham intizomga talab qattiq;

go'daklikda intizomga talab qattiq, keyingi davrda esa talab va nazoratning kuchsizlanishi;

go'daklikda bolani erkinroq qo'yilishi, ya'ni talabning kuchsizligi va keyingi davrda talabchanlik va qattiqqo'llikning kuchaytirilishi.

O'zbek xalqining bola tarbiyalash an'anasidagi usul to'rtinchi tipga tegishli bo'lgan. Ya'ni, go'daklik va ilk bolalik paytida (5-6 yosh) ular e'zozlanib, erkin qo'yilgan, 6-7 yoshdan bolaning tarbiyasiga bo'lgan talab kuchaytirib borilgan. Keyingi yillarda ota-onalarning bolaning yoshiga qarab intizomga o'rgatish bo'yicha qarashlari ularning

dunyovarashlariga bog'liq bo'lib bormoqda.

Keltirilgan ma'lumotlardan xulosa qilish mumkinki, o'zbek xalqi tarbiya usuli go'daklarni e'zozlash, kichik yoshlarida bolalarni erkin qo'yish, ularga qattiq intizom talabi qo'yilmasligi bilan ifodalangan. Tartib-intizomga bo'lgan talabning kuchayishi bolaning keyingi yosh bosqichlarida (5–6 yoshdan so'ng) amalga oshirilgan.

Shu munosabat bilan bugungi globalashuvning shiddatli va axboriy sharoitida milliy tarbiyaning ijtimoiy-psixologik omillari tadqiq qilish orqali oiladada farzand tarbiyasi uchun tayanch fazilatlarini shakllantirish, mazkur fazilatlariga ularni odatlantirish, tarbiyada tushuntirish/ko'rsatish/o'rgatish/namuna bo'lish kabi ta'sirsan usullarni isloh qilish va shu orqali ma'naviy tarbiya tizimini yanada rivojlantirish alohida ahamiyat kasb etadi.

Milliy tarbiya va farzand tarbiyasi haqida gap ketganda beixtiyor taniqli ma'rifatparvar Abdulla Avloniyning "Tarbiya biz uchun yo hayot - yo mamot, yo najot - yo halokat, yo saodat - yo falokat masalasidir" degan chuqur ma'noli so'zlari inson e'tiborini tortadi.

Ko'plab olimlar o'z tadqiqotlarida ma'naviy tanazzulning asosiy omillari bo'yicha qator izlanishlar olib borishdi, har xil qiziqarli tahliliy ma'lumotlar asoslandi, lekin bularning ichida odamni tashvishga soladigan bir qaraganda e'tiborsizdek tuyiladigan, lekin oqibati tanazzulga, johillikka olib boradigan bir omil, ya'ni oilada farzand tarbiyasiga e'tiborsizlik illati millatning ma'naviy tannazulining asosi desak hecham mubolag'a bo'lmaydi.

Milliy tarbiyaga e'tiborsizlik illati bir qator qarorlarda jumladan, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 28 iyuldagi PQ-3160-sonli, 2019 yil 3-maydagi PQ- 4307-sonli, 2021 yil 26 martdagi PQ- 5040-sonli Qarorlari[1] va O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2019 yil 31-dekabrda 1059-sonli qarorida ichki tahdid sifatida qayd qilingani va mazkur holatni bartaraf qilish bo'yicha bir qator vazifalar belgilanganligi bizga ma'lum.

Shu o'rinda biz mazkur tadqiqotda yoshlarda milliy tarbiya shakllanishining ijtimoiy-psixologik omillarini bugungi kundagi ahamiyati, milliy tarbiya bo'yicha olib borilgan tadqiqotlar, mazkur jarayonni bugungi ijtimoiy hayotimizdagi dolzarbligini yoritishga harakat qilamiz.

Antropologlarning ilmiy xulosalari, odamzodning tashqi ko'rinishi kechki paleolit - kromanonlar davri- bundan 40000 yildan buyon o'zgarmasdan kelmoqda. Bu fikrning zamonaviy fanlar tomonidan tasdiqlanganligi odamning biologik evolyusiyasi tugallangan, degan xulosani berdi.

Odamdagi evolyusion rivojlanishning yakunlanishi undagi madaniy rivojlanishni boshlab beradi. Oliy taraqqiy etgan turlarga xos bo'lgan emotsional-instinktiv xususiyatlar genetik meros sifatida mavjud bo'lib, bu xususiyatlarni chaqaloq dunyoga kelganida, uning rivojlanishining ilk oylarida kuzatish mumkin. Ijtimoiylashuv(sotsializatsiya) esa odam mohiyatini go'daklikdan boshlab insoniylashuv, madaniylashuv tomonga o'zgartira boradi.

Har bir zamon va makondagi insoniyat avlodlari o'zining ijtimoiy-madaniy rivojlanishi va ijtimoiy normalarini ishlab chiqish jarayonida o'z ajdodlarining milliy xarakter va milliy qadriyatlarini ijodiy o'zlashtiruvchi, zamoniylashtiruvchi, boyituvchi va o'zgartiruvchilik xususiyatini namoyon qilib boradi. Har bir avlodning ana shunday ijtimoiy reproduktiv burchlarini amalga oshirilishi ijtimoiy barhayotlikni va insoniyat taraqqiyotning boy, rang-barang madaniy oqimlarini hosil qiladi, saqlab turadi. Demak, ijtimoiy-psixologik va ijtimoiy-pedagogik nuqtai-nazardan har bir avlod vakillari tarixiy, ijtimoiy, madaniy-milliy ko'rsatkichlarni mujassamlashtiruvchi milliy tarbiyaning mahsulidir.

Mazkur masaladagi izlanishlarimiz va kuzatishlarimiz shuni ko'rsatdiki, barcha davrlarda milliy xarakter va milliy tarbiyani o'rganishda tadqiqotchilar turli xalqlarning bir-birlarini tanishida, bilishida, bilvosita va bevosita millatlararo muloqotlarda insonning milliy jihatlariga e'tibor berilgan. Qadim zamonlarda ham tarixchilar, sayyoxlar, qomusiy

bilimga ega mutafakkirlar, jumladan, Ibn Batuta, Strabon, Abu Rayxon Beruniy, Mikluxo Maklay, Lui Gonsales de Klavixo, H.Vamberi va boshqalar qoldirgan asarlar, ijtimoiy-falsafiy, axloqiy ta'limotlarda ham boshqa xalqlar hayotini qiyosiy o'rganish yo'nalishi mavjudligi bizga ma'lum.

Professor M.Quronovning "Milliy tarbiya" nomli monografiyasida qayd qilinishicha XIX asrga kelib chet el ijtimoiy fanlarida boshqa xalqlar milliy-madaniy xususiyatlarini tadqiq qiluvchi kulturanthropologiya va sotsiologiya maxsus fanlarga aylanib, "Boshqa dunyo kishisi" muammosini o'rgana boshladi. Bu aslida, boshqacha tarbiya - milliy tarbiyaning tizim, uslublari, maqsadlaridagi xususiyatlarni ilmiy nuqtai-nazardan o'rganish davri boshlanganligini anglatar edi.

"Boshqa dunyo kishisi"ni o'rganish taraqqiyparvar yangilik edi. U "Boshqa mamlakat, millat kishisi qanaqa?", "U o'zini o'rab olgan dunyoni, borliqni qanday idrok qiladi?", "U yaxshilik va yomonlikni qanday tushunadi?", "U o'z hatti harakatlarida qanday mezonlarga asoslanib yo'l tutadi?" kabi savollarga javob berish kerak edi. Odamlarning dunyo haqidagi bilimlari ortib, yangi yerlar ochilib, savdo-sotiq, munosabatlari kengaya borgan sari bu muammoga qiziqish orta bordi. Ayniqsa, Yevropada bozor iqtisodiyoti munosabatlari shakllana borishi va u bilan bog'liq ijtimoiy-iqtisodiy o'zgarishlar, ayniqsa mustamlakachilik davri milliy xususiyatlarni o'rganishga kuchli turtki bo'ldi. Chunki mustamlakachi, missioner, plantatorlar uchun o'z mustamlakalari - mahalliy xalqlar haqida hech bo'lmasa ibtidoiy tasavvurga ega bo'lish foydali edi. Qolaversa, bu masala mustamlakachilikning kelajagi - mahalliy xalqlarni "madaniy-oqartuv" orqali inglizlashtirish, fransuzlashtirish, ruslashtirish, ya'ni madaniy-ma'naviy mustamlakalarga aylantirishning samaradorlagini oshirishlari uchun kerak edi.

O'zga xalqlarning milliy xarakterini o'rganish faqat mo'may foyda orttirish maqsadi bilan cheklanib qolmadi. Chunki mustamlakachilar va mahalliy xalqlar milliy qadriyatlar orasidagi tafovutni yechish ilmiy muammoga ham aylanib ulgurgan edi. Zero, ovrupolikning boshqa millatlar haqidagi tasavvurida noovrupoliklar shaxs emas, balki qandaydir aqlga zid afsonalar, mistika ta'sirida yashovchi individlar, deb idrok qilinar edi (N.S.Trubeskoy, N.A.Berdyayev). Chunki Osiyoliklar va Afrikaliklar o'zlari uchun milliy, ovrupoliklar uchun g'alati, axloq-odob, urf-odat, an'analarga rioya qilar edilar. Ikkinchi tomondan mahalliy xalqlar uchun ovrupoliklarning hatti-harakatlari, odob-axloqi, urf- odatlari g'alati ko'rinar edi. Shu tariqa XIX asrda madaniy antropologiya asosida "noyevrupa jamiyatida madaniyat va shaxs", "etnopsixologiya" ilmiy yo'nalishlarini yuqoridagi o'zaro milliy-madaniy tushunmovchiliklar, ziddiyatlarni yechish, bir-birini tushunish ehtiyojlarini yuzaga keltirdi. Natijada "fe'l-atvorning milliyligi" ilk bor ijtimoiy-siyosiy, keyinchalik esa ijtimoiy-psixologik, ijtimoiy-pedagogik ilmiy tushunchalarga aylana bordi.

Milliy tarbiyaning etnopedagogik qirralarini ilk bor kashf etgan olimlardan biri amerikalik kulturanthropolog Margaret Mid bo'ldi. Uning tadqiqotlari nafaqat geterostereotip(odamning boshqa xalqlar haqidagi bilimlar yig'indisi)ning, balki osiyolik va afrikaliklarda avtostereotip(o'z xalqi haqidagi bilimlar yig'indisi)ning shakllanishiga ham turtki bo'ldi. Zero M.Mid tomonidan 1927 yili nashr ettirilgan "Coming on' age Samoa" (Samoadi ulg'ayish) kitobi tarbiyaning milliyliги isbotlangan ilk ilmiy-tadqiqot natijasi edi. Biz uchun ushbu tadqiqotning ijtimoiy-psixologik jihati muhim.

M.Mid har bir kishining ma'lum milliy muhitdagi xulq-atvorini tushunishda uning bolalikdagi milliy tarbiyaviy ta'sirining nihoyatda katta ahamiyatga egaligini qayd qiladi. Chunki, bolalarning milliy tarbiyaviy ta'sirni qabul qilish jarayoni va kattalarning milliy fe'l-atvorlari orasida izchil aloqa mavjud. Tarbiyaning milliy xususiyat kasb etishida bir avloddan ikkinchi avlodga o'tib keluvchi an'analar, marosim, udum, ishlab-chikarish va hayotiy malakalar, afsonalar, xulq-atvor shakllari, bolalarga, o'smirlarga, qariyalarga munosabatlarning o'ziga xosligi katta rol o'ynashini M.Mid alohida qayd etadi.

Milliy tarbiyaning ijtimoiy-psixologik omili – inson xarakterining milliyligidir. Milliy xarakter konsepsiyasi amerika etnopsixologiya maktabida yaratilgan bo'lib, turli

etnoslarda ularning o'zlarigagina xos milliy xarakter mavjud: shaxsning milliy xarakteri ustivor psixologik hodisa bo'lib, bu uning milliy xulq-atvorida namoyon bo'ladi; ana shu ko'rsatkichlarga asoslanib, u yoki bu xalqqa, millatga mansub kishilar xarakterining modelini - o'rtacha milliy xarakter namunasini yaratish mumkin, degan xulosalarni asoslaydi.

Bir millatga mansub kishilar uchun umumiy bo'lgan fazilatlarni o'zida mujassamlashtirgan namunaviy milliy shaxs siymosi mavjudligini birinchi bo'lib A.Kardiner qayd qiladi. U «milliy shaxs»ning shakllanishida eng avvalo oilaning milliy tarbiyaviy ta'sirini, undan keyin ijtimoiy tarbiya omillarining yetakchi rolini alohida qayd qildi.

AKSh etnopsixologlari ikkinchi jahon urushidan keyin Yaponiya va g'arbiy Germaniya aholisining mentalitetini o'rganib, millat uning qadriyatlar tizimi, muloqat shakllari va boshqa ko'rsatkichlari milliy madaniyat ta'sirida shakllanishini asosladilar. Turli mintaqalarda o'tkazilgan ilmiy-tadqiqotlar natijalarining umumlashirilishi: muayyan xalqqa xos dunyoqarash, turmush tarzining mavjudligi-xalqlarning turli «namunalari»ni xosil qiladi: turli «namunalar»ning mavjudligi esa bolalarni tarbiyalashda o'ziga xoslikning mavjudligiga, qadriyatlar tizimining kattalar xulq-atvorida aks etishiga bog'liq ekanligini ko'rsatdi.

Biroq, o'tkazilgan etnografik va etnopsixologik tadqiqotlar bir xalqning milliy xarakterini o'rganayotgan olimning boshqa madaniyatga mansubligi, o'rganayotgan millat madaniyatidan yaxshi xabardor emasligi natijasida tadqiqot ma'lumotlarini talqin qilishda xato va kamchiliklarga yo'l qo'yilishini ko'rsatdi. 50-yillarda amerika etnopsixologiyasining milliy xarakter konsepsiyasiga nisbatan bildirilgan tanqidiy fikrlarining bosh sababi ham shunda edi. Bu tanqid milliy xarakter konsepsiyasiga xos ob'ektiv mohiyatni o'zgartirmadi, aksincha, tadqiqot uslubiyatini takomillashtirishga turtki bo'ldi, xolos.

Bizningcha har bir millatda, mamlakatda davom etayotgan tarbiyaviy jarayon umuminsoniy tarbiya tizimining tarkibiy qismidir. Demak, har bir davlatda olib borilayotgan siyosat kabi, tarbiya siyosati ham umumbashariy ehtiyojlardan kelib chiqib muvofiqlashtirilmog'i kerak. Chunki insoniyat sivilizatsiyasi taqdiri barcha xalqlarga bir xil qimmatlidir.

Bugungi kunda milliy qadriyatlarimizga rahna solib turgan mahalliychilik, urug'-aymoqchilik, erta turmush, farzand tarbiyasiga e'tiborsizlik, milliy qadriyatlarga e'tiborsizlik, yoshlar orasidagi jinoyatchilik va korrupsiya kabi ichki tahdidlar, terrorizm, ekstremizm, separatizm, radikalizm, kosmopolitizm, giyohvanlik, odam savdosi va «ommaviy madaniyat» kabi tashqi tahdidlarni «milliy tarbiya fazilatlarini kuchaytirish orqali mustahkam mafkuraviy immunitet»ga erishmay turib bartaraf qilish qiyindir.

Etnopsixologlarning bergan xulosalariga ko'ra, milliy psixologiyani aynan o'sha etnos vakillarining faoliyat, xulq-atvor va muloqatlari jarayonlari orqali o'rganish mumkin. Bizningcha, milliy tarbiya jarayoning pedagogik-psixologik xususiyatlarini o'rganish uchun ham aynan shu yo'ldan bormoq samaralidir. Zero milliy tarbiya (ichki) milliy va millatlararo (tashqi) munosabatlarning muvaffaqiyatini ta'minlashga xizmat qiladi. Milliy tarbiya jarayonida makondagi muqimlik va milliy-madaniy jipslikni, birlikni ta'minlovchi etnik, milliy ma'lumotlar sinxron va diaxron shaklda avloddan avlodga uzatiladi.

Shunday qilib, faqat shu millatgagina xos bo'lgan o'ziga xos tarbiyaviy tizim ushbu millatning boshqa millatlardan farq qilishini, ichki yaxlitligini, benazirligini ta'minlaydi. Shu o'rinda bugungi ijtimoiy psixologiyada har bir millat yoki har bir avlodni milliy tarbiya fazilatlariga odatlantirishda psixodiagnostik metodlar orqali uni monitoring qilib borish, yangi avlod vakillarida milliy tarbiya fazilatlarini singdirish ishlarida qo'l keladi degan umidamiz.

Agarda milliy tarbiya e'tiborsiz qoldirilsa, stixiyali tarzda kechsa, xalqning milliy o'zligini anglash darajasi, milliy g'ururi, madaniyati, vatanparvarlik darajasi susaya

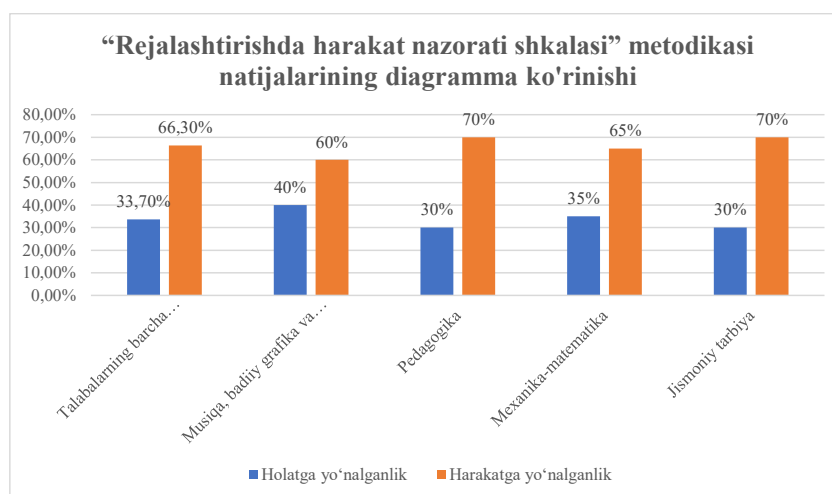
boradi. Chunki har bir individ o'ziga xos milliy-madaniy an'analar, me'yori bo'lgan, ya'ni bugungi ijtimoiy psixologik tushunchalar bilan aytganda ijtimoiy norma, ijtimoiy qoida, ijtimoiy qonuniyat va ijtimoiy talablar asosida o'zi yashab turgan jamiyatida shakllanadi. Ana shu urf-odat, me'yorlar, an'analar ruhida ijtimoiylashuvi uni ana shu madaniy-tarixiy birlikning a'zosiga aylantiradi. Bu jarayonni boshqacha tarzda chakaloqning yo fransuz, yo hind, yo o'zbek bolasiga, o'smirlarga aylanish jarayoni deb ham ifodalash mumkin. Chaqaloqning (milliy tarbiya ob'ekti sifatida) o'zbek sifatida shakllanishi o'zbeklar uchun an'anaviy bo'lganligi tufayli ko'zga tashlanmaydi, tadqiqotlar shuni qayd qilmoqdaki, shaxs madaniylasha (ukrainlasha, arablasha, o'zbeklasha...) borar ekan, bu milliylik jarayoni milliy-ijtimoiy rollar talablaridan kelib chiqib, jamiyatning uzluksiz nazorati ostida amalga oshadi. "Milliy-ijtimoiy rol" tushunchasi, zamonaviy ijtimoiy rollar sotsiologik konsepsiyasi va I.S.Konning (132) ijtimoiy rolgaga bergan ta'rifidan foydalangan holda milliy rolni muayyan milliy birlik ichida an'anaviy ma'qullangan, shu millatga mansub a'zolaridan ularning yoshi, jinsi va muayyan vaziyatdan kelib chiqib kutiladigan xulq-atvor namunasi» deb ta'riflash mumkin.

Metodika. Talabalarda harakatni amalga oshirishda holatga va harakatga yo'nalganligi. Tadqiqotimizda talabalarining holatga yoki harakatga yo'naltirilganligini aniqlash uchun mazkur metodikadan foydalandik. Olingan natijalar 1-jadvalda aks ettirilgan.

1-jadval

"Rejalashtirishda harakat nazorati shkalasi" metodikasi natijalari

Yo'nalish (fakultet) nomi	Holatga yo'nalganlik	Harakatga yo'nalganlik
Talabalarining barcha tanlamasidagi natijalar (841 kishi)	33,7 %	66,3 %
Musiqqa, badiiy grafika va mehnat ta'limi	40 %	60 %
Pedagogika	30 %	70 %
Mexanika-matematika	35 %	65 %
Jismoniy tarbiya	30 %	70 %

Tadqiqotimizda ishtirok etgan talabalarining umumiy tanlanmasida rejalashtirishda

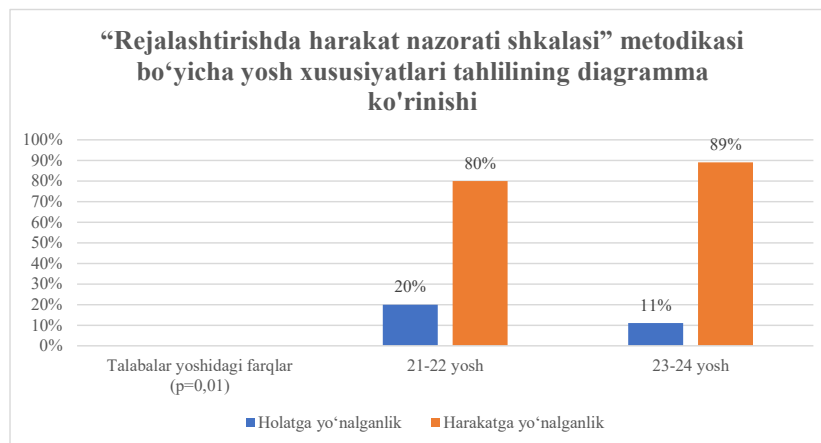
harakat nazorati shakli metodikasi bo'yicha olingan natijalarga ko'ra, 34 % ga yaqin talabalarda holatga yo'nalganlik ustun bo'lib, qolgan 66 % talabalarda harakatga yo'nalganlik yetakchilik qiladi. Demak, talabalarning aksariyatida maqsadga erishish oldida uchrovchi to'siq va qiyinchiliklarni yengishga qaratilgan, omadsizlik va noxushliklarga e'tiborsizlik, muddaoga erishish ustunlik qiladi. Talabalarning uchdan biridagina oxiriga yetkazilmagan va yakunlanmagan intilishlar, uchragan omadsizliklar to'g'risidagi takroriy xayol va fikrlar tufayli salbiy emotsional kechinmalar yetakchilik qilib, bu talabalaridagi qat'iyatsizlik, pessimizm, tashabbussizlik, boshlagan ishini oxiriga yetkazmaslik kabilarda namoyon bo'ladi. Bunday talabalar harakatni amalga oshirishga qaraganda o'tmish tajribasi haqidagi qayg'urishlari ko'proq vaqt egallaydi. Jismoniy tarbiya va pedagogika fakulteti talabalarida harakatga yo'nalganlik (70%) va holatga yo'nalganlik (30%) nisbati bir xil bo'lib, mazkur ta'lim yo'nalishlarida ta'lim oluvchi talabalarning aksariyati sobitqadamligi, harakatni oxirigacha yakunlashga moyilligi bilan ajralib turadi. Talabalarning uchdan bir qismi esa asosan emotsional kechinmalarga yo'nalganligi bilan tavsiflanadi. Mexanika-matematika yo'nalishi talabalarining 35 % ida holatga yo'nalganlik, 65 % ida esa harakatga yo'nalganlik yetakchilik qiladi. Turli talabalar guruhi ichida ijodiy yo'nalish talabalarida rejalashtirishda holatga yo'nalganlikning (40%) eng yuqori ko'rsatkichi aniqlandi. Yuqoridagi natijalarni pedagogika va jismoniy tarbiya fakultetiga o'qishga kirishga shaylangan yoshlarning kasbi haqida aniq tasavvurlari bo'lganligi, shu tufayli kutilmalarining oqlanmasligi bilan bog'liq salbiy emotsional kechinmalar nisbatan quyi ko'rsatkichga egaligini ta'kidlash mumkin. Musiqa, badiiy grafika va mehnat ta'limi yo'nalishi va mexanika-matematika fakulteti talabalarining kasbiy ta'lim haqidagi noaniq tasavvurlari ularning kutilmalarini to'liq oqlamasligi ma'lum pessimistik kayfiyatlarga sabab bo'ladi.

Quyida 2-jadvalda talabalarning yosh xususiyatiga ko'ra rejalashtirishda holat va harakat nazorati yo'nalganligiga oid natijalar keltirilgan.

2-jadval

“Rejalashtirishda harakat nazorati shkalasi” metodikasi bo'yicha yosh xususiyatlari tahlili

Talabalar yoshidagi farqlar ($p=0,01$)	Holatga yo'nalganlik	Harakatga yo'nalganlik
19-20 yosh	35 %	65 %
21-22 yosh	20 %	80 %
23-24 yosh	11 %	89 %

Tadqiqotimizda olingan natijaga muvofiq shuni ta'kidlash mumkinki, talabalar ulg'ayib borgan sari holatga yo'nalganlik koeffitsienti quyilashib boradi. Agar boshlang'ich kurslarda bu ko'rsatkich 35 % ni tashkil etsa, oxirgi kurslarga borib bu koeffitsient uch barobar (11%) qisqaradi. Mazkur voqelikni hayotiy va oliy o'quv yurtida tajribasizligi tufayli emotsional holatlarini yaxshi boshqara olmaydigan talabalar vaqt o'tib ham hayotiy tajribaga, ham stressga bardoshlilik kabi sifatarni orttiradilar, natijada talabalarda harakatga yo'nalganlik (89%) ko'rsatkichi yuqorilashib boradi. Talabalar yoshi kattalashib borgan sari ularda ma'lum ta'lim va kasbiy muammolarni hal etishga taalluqli ko'nikma va malakalar ortib boradi, o'tmishdagi emotsional kechinmalarini qayta eslab, qayg'urganga qaraganda, ularni tahlil qilib, salbiy tusini neytrallashtirish, shuningdek, vaziyatni o'zgartirish, harakat qilish muhimroqligini anglab yetadilar. Demak, yuqoridagi tahlillarga asoslanib, shuni ta'kidlash mumkinki, talabalarning rejalashtirishda harakat nazorat shakli vaqt o'tishi bilan o'zgarish ehtimoli yuqoriroq. Avval holatga yo'nalganlik kuzatilgan talabalar vaqt o'tib harakatga yo'nalgan tipga aylanishi mumkin.

“O'quvchining milliy roli” tushunchasi milliy tarbiyani tahlil qilish uchun sotsiologik kalit vazifasini o'taydi. Chunki bu tushunchaning ko'pqirraligi milliy-zamonaviy hayot jabhalarini, milliy tarbiya yo'nalishlarini ilg'ab olish imkonini beradi. Milliy tarbiya tizimini «milliy rol» tushunchasi orqali o'rganish har bir o'zbek o'g'il-qizining ilk yoshlaridan «yaxshi bola», «yaxshi aka, uka, singil, opa» yaxshi jiyan, tog'a, bo'la...»; «yaxshi mehmon, mezbom»; «yaxshi do'st», «odobli bola» kabi «unvonli» munosabatga tayyorlash mexanizmini ochib beradi. Keng ma'noda esa o'quvchining milliy rolini o'zlashtirishga o'z ichiga milliy fazilatlarini, milliy axloq me'yorlarini singdirish, milliy-ijtimoiy hayotga tayyorgarlik jarayonlarini ham anglatadi[9].

Milliy ijtimoiy rollarni tasniflash, ularning kundalik hayotda, munosabatlarda bajarilishini ilmiy-pedagogik kuzatish - eng zamonaviy va istiqbolli usuldir. U bolaning «qarshisida» turib emas, balki milliy-ilmiy kuzatish imkonini beradi. Bu esa tadqiqotning ob'ektiv natijalariga ega bo'lishining asosiy shartlaridan biridir.

Zamonaviy fanlar ijtimoiy rollarning quyidagi tasnifiga ega: tug'ma, mavqeli ijtimoiy rollar - sotsiologiya va ijtimoiy psixologiya fanlari odam tug'ilgandanoq yoki hayotning u yoki bu bosqichida kirishadigan «meros qilib olinuvchi» rolli(jinsiy, diniy, milliy, davlat fuqarosi, go'daklik, o'smirlik, yigitlik, muysafidlik); o'zgaruvchan, ijtimoiy rollar - doimiy bo'lmagan, o'zgarishi mumkin bo'lgan rollardir. Masalan, u yoki bu kasbni egallash biror uyushmaga, jamiyatga a'zo bo'lish va undan chiqish, o'zgartirish, xatto fuqaroliknn o'zgartirish mumkin. Biroq tug'ma milliy rollar (o'zbeklik, fransuzlik va h.k.)dan chiqib bo'lmaydi. Muayyan vaziyatdagi ijtimoiy rollar-yo'lovchilik, xaridorlik, mehmonlik, mezbomlik va h.k. Bu guruh rollari o'egaruvchan rollar bilan kamroq, tug'ma rollar bilan ko'proq aloqada bo'ladi. Muayyan vaziyatdagi rollar maxsus va shaxsiy ahamiyatga egaligi tufayli kishini yo'llovchi, xaridor, mexmon, mezbonga «aylantirsa», shaxsiy fazilatlarini mohiyatidan kelib chiqib shaxsni «do'st», «dushman». «mehribon kishi», taqvodor kishi», «fidoyi odam» va boshqalarga aylantiradi. Demak, shaxs tashqi muhit (tabiat, jamiyat, shaxslar) bilan munosabatga kirishganida milliy xususiyat (o'ziga xos bo'lgan «ukraincha», «xakascha», «gruzincha» yondashuv) kasb etadi. Bu fikr ilk bor nemis sotsiologi U.Gerxard tomonidan tug'ma ijtimoiy rol sifatida taklif qilingan, keyinchalik Yu.A.Sorokin, Ye.A.Tarasov, N.V.Ufimsevalar tomonidan ijtimoiy fanlar istifodasiga kiritishga harakat qilingan edi. Lekin nazariy jihatdan asoslanganligiga qaramasdan milliy rolning tug'ma meros, vorislik xususiyatini o'rganish, rivojlantirish sotsialistik internasionalizm tamoyillariga mos kelmasligi tufayli rivojlantirilmadi.

Milliy tarbiyaning manbai - milliylikdir! «Millat», «milliylik», «milliy g'urur», «milliy odob», «millatlararo muloqat madaniyati» tushunchalarining o'zagini arabcha «mil» so'zi tashkil qiladi. Bu so'z arabchada «o'zak», «tub mohiyat»,

«negiz» ma'nolarini anglatadi. «Millat» so'zi esa bir necha ma'noni; 1) din: mazhab; 2) ummat: bir mazhabga mansub aholi; 3) xalq ma'nolarini anglatadi. «Millat», «milliylik» tushunchalarining talqini bilan tanishar ekanmiz, ularning g'arbona va sharqona tarzlari bor ekanligini ko'ramiz. Aniqrog'i, g'arbiy talqin xristian, sharqiy talqin esa islomiy o'zbeklarga borib tutashadi. Ya'ni Ovrupo xalqlari tillariga «millat» tushunchasi lotincha «natio» - qabila, xalq sifatida xristian dini bilan birga kirib kelgan bo'lsa, Osiyoga esa Islom ta'limoti orqali yuqoridagi uch xil ma'noda kirib kelib singdi.

«Tarbiya» so'zi «milliy tarbiya» tushunchasining tarkibiy qismi bo'lganligi tufayli bu tushunchaga ham yangicha yondoshgan holda, xolis ilmiy-pedagogik ta'rif bermoq kerak. Arabcha «tarbiya», «tarbiyat» so'zlari 1) parvarish qilmoq; ta'lim bermoq; o'rgatish; odob o'rgatish; 2) navozish, mehribonlik ko'rsatish: ko'z-quloq bo'lish; himoya qilish kabi ko'pqirrali mazmunga ega. «Tarbiyachi» so'zi esa shu ko'pqirrali tarbiyaviy faoliyatni amalga oshiruvchidir. Demak, milliy tarbiyaning lug'aviy ma'nosini «yosh avlodlarni o'z xalqiga xos milliy fazilatlar namunasida shakllantirish, ta'lim bermoq» sifatida aniqlash mumkin.

Ijtimoiylashuv va milliy tarbiya ta'sirlari orasidagi uyg'unlik yoki ziddiyat milliy-ma'naviy taraqqiyotga davlat tomonidan ko'rsatilayotgan e'tiborga bog'liqdir. Yangi O'zbekistonda olib borilayotgan siyosat o'zbek davlatchiligi, an'analari va milliy, umuminsoniy qadriyatlarni chuqur hurmat qilishga, inson qadrini eng oliy darajaga chiqarishga asoslanadi; iqtisodiyot milliy xususiyatga ega; O'zbekiston xalqining umumiy davlat manfaatlarini ifodalovchi milliy bosh milliy g'oyasi mavjud: xizmat ko'rsatuvchi muassasalar tili - Davlat tilidir va h.k.

«Milliy tarbiya, milliylashuv esa rivojlanayotgan bola shaxsiga ilk yoshlardan oq bevosita ta'sir qilish orqali samaradorlik, tabiiylik, ustivorlik kasb etadi. Dastlab birinchi, keyinchalik ikkinchi signallar sistemasi mazmunini belgilovchi milliy muhit, milliy ruh, oila, mahalla, qishloq muhiti shaxsga tarbiyaviy ta'sir ko'rsatadi.

Yuqoridagi nazariy manbalarga asoslanib ko'tarilgan masala yuzasidan, quyidagi nazariy xulosalarni ilgari surish mumkin, jumladan,

- milliylik - ijtimoiy taraqqiyotning tadrijiy tamoyili natijasida yig'ilgan madaniy qadriyatlar sintezidir. Milliy tarbiya - ana shu madaniy-tadrijiy sintezga asoslangan holda yosh avlodni zamonaviy sharoitga va kelajakka mos ravishda shakllantirish jarayonidir: shaxsning milliyliги va zamonaviyligi - uning ijtimoiylashuvining madaniy darajasidir;

- har bir milliy madaniyat - umuminsoniy qadriyatning muayyan ko'rinishidir. Chunki insoniyat - bu xalqlar, millatlardir. Ana shu nuqtai-nazardan milliy tarbiya - har bir insonni o'z milliy madaniyati manbaida, ya'ni muayyan umuminsoniy qadriyat asosida shakllantirishdir;

- har bir inson o'z Hayoti davomida turli ijtimoiy rollarni o'taydi. Bu rollar mazmuni, ko'lami, namoyon bo'lish jabhalari ilk yoshlardan boshlab ko'payib, kengayib, murakkablashib, milliylashib boradi. Ana shunday tug'ma va ilk o'zlashtiriluvchi ijtimoiy rollardan biri - shaxsning milliy rolidir;

- xalqlar, millatlar mavjud ekan, milliy tarbiya jarayoni bizning xoxishimizdan tashqari ravishda, madaniy determinizm asosida davom etaveradi. Shuning uchun bu jarayonni davlatning manfaatlariga mos ravishda maqsadga yo'naltirilsa, milliy tarbiya ulkan yaratuvchan taraqqiyparvar ma'naviy kuchga aylanadi;

- har bir zamonda shakllanayotgan avlod bilan oldingi avlod vakllari orasidagi milliy fazilatlar, milliy qadriyatlar, milliy xarakter xususiyatlaridagi o'zgarish va tendensiyalarni kuzatib borish, ular orasidagi bog'liqliklarni psxodiagnostik metodlar orqali doimiy ravishda tekshirib, ahamiyatga molik jihatlarini monitoringini olib borish maqsadga muvofiq;

- oilada farzand tarbiyasi - oila baxti, farzandlarning tarbiyali yetuk inson bo'lib yetishidagi ota-onaning sa'yi- harakati hisoblanadi. Oiladagi farzand tarbiyasi uning kelajakda kim bo'lib yetishishida muhim o'rin tutadi. Demak, bola oilada

jamiyatning qiyofasini ko'radi, bo'lajak fuqaroning tabiati, dunyoqarashi va axloqiy qiyofasi oilada shakllanadi hamda shunga ko'ra kamol topib boradi;

- farzandlarimizni ilm-fan va ta'lim-tarbiya asosida voyaga yetkazish maqsadga muvofiq ekan, o'z o'rnida tarbiya esa milliy fazilatlarga yo'g'rilgan milliy tarbiya bilan chambarchas bog'liqdir. Shu bois milliy tarbiyaning ijtimoiy-psixologik omillarini tadqiq qilishimiz va qo'lga kiritilgan tahliliy malumotlar asosida maqsadli va manzilli tavsiyalar ishlab chiqib uni amaliyotga tabiiq etish muhim ahamiyat kasb etadi.

Adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 28 iyuldagi "Ma'naviy-ma'rifiy ishlar samaradorligini oshirish va sohani yangi bosqichga ko'tarish to'g'risida"gi PQ-3160-sonli, 2019 yil 3 maydagi "Ma'naviy-ma'rifiy ishlar samaradorligini oshirish bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi PQ-4307-son va 2021 yil 26 martdagi "Ma'naviy-ma'rifiy ishlar tizimini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-5040 qarorlari.

2. Тоштемуров У. Современная семья и тенденции ее развития. – Ташкент: Фан, 1982. – С. 71.

4. Измайлов А.Э. Народная педагогические воззрения народов Средней Азии и Казахстана. – М.: Педагогика, 1991. – С. 144.

5. Маргарет Мид. Культура и мир детства. – М.: Глав. ред. восточ. литературы, 1988. – С. 179.

6. Дюркгейм Э. Ценностные реальные суждения // Социологические исследования. – М.: издво "Рефл-бут", 1991, № 2. – С. 109–110.

7. Bandura A., Walters R. H. Social learning and personality development. – N.Y., 1963. – P. 329.

8. Маматов М. Миллий психологик қиёфа ва унинг хусусиятлари. – Тошкент: Ўзбекистон, 1980. – Б. 36.

9. Жабборов Хазрат Хусенович. "Yoshlarda milliy tarbiya shakllanishining psixologik qonuniyatlari". Oriental Renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences. VOLUME 2 | ISSUE 1 ISSN 2181-1784 Scientific Journal Impact Factor. SJIF 2021: 5.423.